

Paweł Kulikiewicz
Łódź

O zamojskich rzeźnikach z przełomu XVIII i XIX w.

Na przełomie XVIII i XIX w.¹ rzeźnicy stanowili w Zamościu największą grupę rzemieślników związanych z przetwórstwem żywności². Zachowane archiwalia zawierają wiele ciekawych informacji o ich życiu i pracy.

Metryki, akty notarialne i księgi miejskie z lat 1787-1812 zarejestrowały nazwiska 34 katolickich oraz 15 żydowskich majstrów i czeladników rzeźnickich³.

Rzeźnicy katoliccy

Przy lekturze dokumentów zwracają uwagę liczne powiązania rodzinne między rzeźnikami katolickimi. Dokładniejsza analiza genealogii tej grupy zawodowej pokazuje, że na początku drugiej dekady XIX w. ponad połowa rzeźników chrześcijańskich była ze sobą skoligaconą (niektóre związki rodzinne zamojskich rzeźników ilustruje **tablica 1**).

- 1 Pojęcie przełomu XVIII i XIX w. zostało tu zdefiniowane jako okres 25 lat, rozpoczynający się od 1787 r., czyli kilka miesięcy po połączeniu cechów (wieprzowego i wołowego), i trwający do końca 1812 r., czyli do oblężenia Zamościa, które sparaliżowało działalność wszystkich cechów i rzemiosł. Przyjęcie takich granic czasowych jest uzasadnione również dostępnością obszernej bazy archiwalnej. Wykaz zbiorów dokumentów i wykorzystanych źródeł wraz z wyjaśnieniem stosowanych skrótów znajduje się na końcu niniejszego opracowania.
- 2 Temat rozwoju i zmian w funkcjonowaniu zamojskiego cechu rzeźniczego był wcześniej omawiany przez Kazimierza Kowalczyka w książce *Rzemiosło Zamościa 1580-1821*. Również dr Bogumiła Sawa pisze o zamojskich rzeźnikach w książce *Zamość 1772-1866*.
- 3 Od początku zaborów liczba rzeźników zamojskich stale malała. Bogumiła Sawa podaje, że w latach 1772-1784 było w Zamościu 30 rzeźników wieprzowych i 20 wołowych (B. Sawa, *Zamość 1772-1866*, t. 1, Zamość 2018, s. 66). W 1821 r. było w Zamościu już tylko 21 rzeźników (Archiwum Państwowe w Zamościu (dalej jako: APZ), Akta miasta Zamościa (dalej: AmZ), sygn. 19, k. 206).

Rzemiosło to było przekazywane z pokolenia na pokolenie. O tym, jak silne były tradycje sukcesji zawodu, świadczy przykład obecnej w Zamościu od XVII w. rodziny **Jabłońskich**. Widniejący w spisie mieszkańców miasta Zamościa z 1707 r. **Błażej Jabłoński** już w 1697 r. piastował funkcję młodszego cechmistrza cechu wieprzowników. W testamencie sporządzonym w 1721 r. zapisał dzieciom dom położony z drugiej strony ojców franciszkanów, nieduże pole, gruncik, konia, kłaczę, wóz, żupan i kontusz z baranem oraz gotówkę⁴. Masa spadkowa i sprawowana funkcja świadczą nie tyle o dostatku, ile o zakorzenieniu w rzemiośle i o ugruntowanej pozycji w lokalnej społeczności. Po Błażeju rzemiosło przejął jego syn Wojciech (ok. 1705-1765)⁵, a następnie syn Wojciecha – Jakub (1739 – przed 1802)⁶. Dalej tradycje rodzinne kontynuował syn Jakuba – Jan (1769-1827)⁷, który jako wieprzownik pracował w Zamościu na początku XIX w. Po Janie rodzinny zawód wykonywał jeszcze Andrzej (1808-1861)⁸. Tak więc w rodzinie tej było co najmniej pięć pokoleń rzeźników, a zawód był przekazywany z ojca na syna przez ponad 160 lat.

Tradycję wykonywania zawodu sięgającą przynajmniej pierwszej połowy XVIII w. miała również rodzina **Biskupskich**. **Kacper Biskupski** (1706-1777) w 1763 r. był cechmistrzem wieprzowników⁹. Zawód przekazał synom: Kazimierzowi (1740-1809)¹⁰ i Szymonowi (1752-?)¹¹. Po Kazimierzu rzeźnictwem wieprzowym zajmował się Tomasz (1763 – przed 1817)¹². Pięcioro dzieci **Tomasza Biskupskiego** również było związanych z branżą mięsną: trzech synowie kontynuowali zawód ojca, a dwie córki

4 Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Księga wójtowsko-ławnicza (dalej: Adv.), sygn. 43, k. 541v; APL, Księgi egzaktorskie (dalej: Ks.egz.), sygn. 74, k. 27; APL, Acta consularia Zamoscensia (dalej: Cons.), sygn. 11, k. 226v.

5 APL, Adv., sygn.44, k. 84; Księgi parafialne Parafii Katedralnej Zmartwychwstania Pańskiego i Św. Tomasza Apostoła w Zamościu, Liber copulatorum (dalej: KPK Lc.) 1733 (21.11); Księgi parafialne Parafii Katedralnej Zmartwychwstania Pańskiego i Św. Tomasza Apostoła w Zamościu, Liber mortuorum (dalej: KPK Lm.) 1765 (3.V).

6 Księgi parafialne Parafii Katedralnej Zmartwychwstania Pańskiego i Św. Tomasza Apostoła w Zamościu, Liber baptisatorum (dalej: KPK Lb.) 1739 (22.IV); APL, AmZ, Liber documentorum Dominium aquisitivorum et translativorum (dalej: Doc.), sygn. 97, akt 1291.

7 KPK Lb. 1769 (28.VIII); APL, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Zamościu w APL, Księga urodzeń, małżeństw i zgonów (dalej: USC), sygn. 88, k. 204, akt 273.

8 KPK Lb. 1808 (10.02); APL, USC, sygn. 122, k. 144, akt 108.

9 APL, AmZ, Acta advocatilia (dalej: Advoc.), sygn. 53, k. 240r.

10 KPK Lb. 1740 (26.II); APL, Advoc., sygn. 53, k. 218.

11 KPK Lb. 1752 (21.X); APL, USC, sygn. 88, k. 152, akt 73.

12 APL, Doc., sygn. 83, akt 745.

zostały wydane za rzeźników¹³. Podobnie troje dzieci Szymona kontynuowało rodzinną tradycję¹⁴. Zawód przechodził z pokolenia na pokolenie także w rodzinach: **Gałasziewiczów**, **Kęczkowskich**, **Kowalskich**, **Michałkiewiczów**, **Nowakiewiczów**, **Zalewskich**, **Zakrzewskich** i **Winiarskich**. Warto wspomnieć, że zmarły w 1976 r., zamieszkały przy ul. Ogrodowej na Nowym Mieście w Zamościu rzeźnik **Władysław Winiarski** (1894–1976) był praprawnikiem zamojskiego wieprzownika **Marcina Winiarskiego**, urodzonego w 1749 r. (zm. przed 1812)¹⁵. Równie długie tradycje ma spokrewniona z **Winiarskimi** rodzina **Zakrzewskich**.

Córki rzeźników wydawane były za mąż za czeladników lub mistrzów rzemiosła tej samej branży¹⁶. Wdowy po rzeźnikach wchodziły w powtórne związki z cechowymi braćmi swoich zmarłych mężów. W tym przypadku nawet znaczne starszeństwo kobiet nie dyskwalifikowało możliwości zawarcia małżeństwa. Przy powtórnym ślubie wdowa po **Tomaszu Nowakiewiczu** (1761 – przed 1798) była starsza od swojego drugiego męża, również rzeźnika, o osiem lat¹⁷, a wdowa po **Józefie Hajdukiewiczu** (1780–1826) – o 10 lat¹⁸. W 1789 r. wdowa po rzeźniku wołowym **Baltazarze Zakrzewskim** (od którego była starsza o 17 lat) wyszła za mąż za młodszego od siebie o 13 lat **Kazimierza Biskupskiego**¹⁹. Te powtórne małżeństwa w obrębie cechu zacieśniały jeszcze bardziej związki między jego członkami²⁰.

Wdowy po zmarłych rzeźnikach niejednokrotnie kontynuowały zawód zmarłych mężów. Na przykład w 1800 r. wdowa po rzeźniku **Janie**

13 APL, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Zamościu, Księga zgonów (dalej: USC Lm.), sygn. 63, akt 23 (dot. Tomasza ur.1784); APL, USC, sygn. 91, k. 131, akt 57 (dot. Jana); APL, USC, sygn. 6, k. 131, akt 70 (dot. Tomasz ur.1803); APL, USC, sygn. 87, k. 58, akt 153 (dot. Wiktorii); APL, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Zamościu, Księga urodzeń (dalej: USC Lb.), sygn. 2, akt 62 (dot. Ludwiki).

14 APL, USC, sygn. 88, k. 152, akt 73; APL, USC Lm., sygn.68, akt 25; APL, USC Lm., sygn. 57 akt 17.

15 Władysław, ur. 1894 (APZ, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Zamościu, Akta urodzeń, małżeństw, zgonów [dalej: AUSC], sygn. 647, k. 37, akt 111), był synem Wojciecha, ur. 1849 (APL, USC, sygn. 110, k. 11, akt 35), wnukiem Józefa, ur. 1819 (APL, USC Lb., sygn. 11, akt 68), prawnikiem Andrzeja, ur. 1788 (KPK Lb. 1788 [30.XI]), praprawnikiem Marcina, ur. 1749 (KPK Lb. 1749 [6.XI]). Z wymienionych przodków Władysława tylko Wojciech nie był rzeźnikiem.

16 Na przykład trzy córki Wojciecha Orzechowskiego wyszły za mąż za trzech rzeźników, w tym dwóch braci (KPK Lc., 1791 [2.X]); KPK Lc. 1804 [18.XI]; APL USC Lc. akt 73).

17 KPK Lc. 1798 (6.V); KPK Lb. 1777 (8.IX); KPK Lc. 1787 (21.I).

18 APL, USC, sygn. 88, k. 113, akt 39.

19 KPK Lc. 1746 (26.VI); KPK Lc. 1765 (3.II); KPK Lc. 1789 (4.X).

20 Na przykład Mateusz Biskupski, lat 33, został ojczymem rzeźnika Augustyna Nowakiewicza, lat 20 (KPK Lb. 1790 [17.VIII]; APL, USC Lm., sygn. 74, akt 113).

Zaklikewiczu zobowiązywała się dwoje bydła na rzeź co tydzień przystawiać i one na pogotowiu do zarżnięcia mieć [...] aby publico nigdy mięsiwa nie zabrakło²¹.

W drugiej połowie XVIII w. istniały w Zamościu dwa duże kręgi rodzinne, powstałe w wyniku tych małżeństw i sukcesji. Pierwszy stanowiły spowinowacone rodziny **Kowalskich**, **Orzechowskich** i **Winiarskich**, a drugi składał się z rodzin **Biskupskich**, **Gałaszkiwiczów**, **Nowakiewiczów** i **Zakrzewskich**. W 1793 r., w wyniku małżeństwa **Tomasza Kowalskiego** (1773-1814) i **Barbary Biskupskiej** (1778-1841), doszło do połączenia obu tych kręgów. Tak więc na przełomie wieków między większością rzeźników zamojskich istniały jakieś powiązania rodzinne. Analizowany okres jest tylko wycinkiem długiej historii więzi rodzinnych, które w następnych pokoleniach obejmują kolejne rodziny związane z tym samym rzemiosłem.

Można przyjąć, że relacje pokrewieństwa i powinowactwa oraz dalsze koligacje prawdopodobnie istniały między wieloma zamojskimi rodzinami i wynikały nie tylko z przyjętej z góry zasady trzymania się rodzinnej profesji. Prawdopodobnie były one wynikiem także tego, że rodziny te od wielu pokoleń zamieszkiwały ten sam obszar.

Trudno stwierdzić, czy zamojscy rzemieślnicy byli świadomi wszystkich tych powiązań rodzinnych i czy w jakimś stopniu miały one wpływ na ich pracę (na przykład przy zdobywaniu zleceń) oraz czy dawały im jakąś przewagę w stosunku do rzemieślników spoza „wielkiej rodziny”. Za przejaw rodzinnej solidarności prawdopodobnie można uznać fakt, że w 1807 r., przy zawieraniu umów z miastem na dostarczenie mięsa wołowego dla agitującej się publiczności, teść **Jan Jabłoński** (1769-1827) ręczył swoim majątkiem za zięcia **Andrzeja Kozakiewicza** (1783-1838)²², a **Tomasz Kowalski** za swojego szwagra **Mateusza Biskupskiego** (1777-1827). Jednak w tej drugiej umowie **Tomasz Kowalski** dawał jednocześnie poręczenie za starozakonnego rzeźnika **Aarona Rolera** (1770-?), z którym nie miał żadnych związków rodzinnych. Na podstawie jednego

21 APL, AmZ, Liber debitorearum et cautionum variarum inscriptionum (dalej: Debit.), sygn. 105, akt 567; APL; AmZ, Liber actorum perpetuitatis diversorum (dalej: Act.), sygn. 114, akt 55. Pozostałe wdowy wykonujące zawód rzeźnika to: z *rzeźnictwa się utrzymująca* Tekla Ladożyńska (APL, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Zamościu, Księga zapowiedzi i małżeństw (dalej: USC Lc., sygn. 167), z *profesji rzeźnickiej utrzymująca się* Zofia Hajdukiewicz (APL, USC, sygn. 88, k. 113, akt 39), oraz *rzeźnictwem trudniąca się* Małgorzata Biskupska (APL, USC Lm., sygn. 63, akt 23).

22 APL, Debit, sygn. 108, akt 1025.

z nielicznych zachowanych kontraktów widać, że współpracę nawiązywali również rzeźnicy o bardzo luźnych związkach rodzinnych²³.

Rzeźnicy wzajemnie uczestniczyli w swoich rodzinnych wydarzeniach. Rzeźnik **Ignacy Gałaszkiwicz** (1777-1820) był cywilnym świadkiem narodzin córki **Szymona Służewskiego** (przed 1770-1834)²⁴. **Służewski** i żona **Ignacego Gałaszkiwicza** byli chrzestnymi u rzeźnika **Kacpra Gilińskiego** (1777-1841)²⁵. Ten zaś, wraz z **Augustynem Nowakiewiczem** (1790-1837), był świadkiem u **Józefa Hajdukiewicza**²⁶. **Hajdukiewicz** wraz z **Antonim Michałkiewiczem** (1785-1825) widnieją jako świadkowie zgonów **Franciszka Kosakiewicza** (1763-1811) i jego syna **Jakuba**²⁷, zaś u **Michałkiewicza** chrzestnymi byli **Andrzej Kozakiewicz** i **Ludwika Zakrzewska** (1790-1868)²⁸, żona mistrza profesji rzeźniczej **Piotra Zakrzewskiego** (1786-1844).

Z drugiej jednak strony należy zauważyć, że zbiorowość zamojskich rzeźników nie była środowiskiem zamkniętym. Relacje między nimi a innymi grupami zawodowymi można badać, analizując wzajemne zaproszenia do pełnienia roli świadków oraz chrzestnych przy okazji rodzinnych uroczystości. W rodzinach rzeźników ponad 80% zapraszanych przez nich świadków i chrzestnych pochodziło spoza tego cechu. Były to osoby uprawiające inne rzemiosła oraz zajmujące się rolnictwem, które później odwzajemniły zaproszenie do pełnienia podobnej roli na swoich uroczystościach. Również fakt, iż cechmistrzami, obok reprezentantów rodzin zasiedziały i skoligaconych, zostawali rzemieślnicy wykonujący ten zawód w pierwszym pokoleniu lub bez zamojskich antenatów, jak **Marek Bałutkowski** (1752–1815), **Szymon Służewski**, **Jan Surma** (1740–1810), może świadczyć o równych szansach dostępu wszystkich członków cechu do pełnienia tej funkcji.

23 Mateusz Biskupski sprzedawał skóry baranie razem z Piotrem Zakrzewskim. Rodzinnie łączył ich Kacper Biskupski – pradziadek żony Piotra w czwartym pokoleniu wstecz, który był jednocześnie dziadkiem Mateusza (APZ, Akta Notariusza Michała Zarzyckiego w Zamościu [dalej: Zarz.], sygn. 1, akty: 75).

24 Szymon Służewski był wśród rzeźników najchętniej zapraszany do pełnienia roli chrzestnego lub świadka – w latach 1810–12 był nim 15 razy. Jest on praprapradziadkiem autora artykułu. Więcej informacji na temat tego rzemieślnika i jego rodziny można znaleźć w artykule *Szymon Służewski – zamojski rzemieślnik z pocz. XIX wieku*, „Archiwariusz Zamojski”, 2009, oraz na stronie www.sluzewscy.eu.

25 KPK Lb. 1811 (13.III).

26 APL, USC Lb., sygn. 5, akt 78; APL, USC Lm., sygn. 52, akt 223.

27 APL, USC Lm., sygn. 50, akt 32; APL, USC Lm., sygn. 52, akt 115.

28 KPK Lb., 1812 (13.IX).

Rzeźnicy żydowscy

Dużo mniej wiadomo o 14 rzeźnikach żydowskich, których nazwiska wymieniają współczesne im dokumenty urzędowe. Odmiennosc kulturowa, niechęć do poddawania się systematycznej rejestracji i duża mobilność ludności żydowskiej, a także niedokładność zapisu obco brzmiących imion i nazwisk powodowały, że rzeźnicy żydowscy w zachowanych dokumentach pojawiają się epizodycznie. Imiona i nazwiska, zawody, miejsce narodzin lub zgonu zwykle możemy prześledzić w obrębie jednego lub dwóch pokoleń. Dokumenty wspominają więcej niż jeden raz zaledwie o kilku rzeźnikach żydowskich. Dłuższy czas mieszkał w Zamościu **Aaron Roler**. W 1807 r. magistrat miasta Zamościa zawarł z nim umowę na dostawę mięsa. Wykonanie umowy przez **Rolera** gwarantował swoim majątkiem **Tomasz Kowalski**. Rok później **Roler** kupił dworek pod wałem ku Lwowskiej Bramie sytuowany²⁹. Warto zauważyć, że rzeźnicy chrześcijańscy i żydowscy nie tylko udzielali sobie poręczeń majątkowych, ale także wspólnie występowali w obronie interesów branżowych wobec organów władzy³⁰.

W Zamościu pracowało trzech rzeźników o nazwisku **Szwajcer**³¹: Uryś (ok. 1778-1825), Aaron (1779-?) i Hersz (1782-?). Przybyli oni z miasteczka Uhnów, które wówczas znajdowało się w zaborze austriackim. Uryś i Aaron mieszkali w domu **Jakuba Emeryka** przy ul. Ormiańskiej, a Hersz na Podwalu, w domu krawca **Laskowskiego**. W pochodzącej z 1820 r. deklaracji opłat wnoszonych do kasy miasta **Uryś i Herszek Szwajcerowie**, razem z **Mateuszem i Tomaszem Biskupskimi**³² oraz **Andrzejem Kozakiewiczem**, należeli do grona rzemieślników, którzy wnosili do kasy miasta największe opłaty związane ze sprzedażą³³. O rzeźniku **Izaaku Messerze** (1780-?) dowiadujemy się, że był także rabinem i handlował skórą baraniami³⁴. Kilka razy jako świadek przy rejestracji narodzin i zgonów wymieniany jest **Judka Brecher** (1766-?), który był pomocnikiem w jatkach żydowskich³⁵.

29 APL, USC Lb., sygn. 6, akt 47; APL, USC Lb., sygn. 9, akt 25; APL, Debit., sygn. 108, akt nr 1024; APL, Doc., sygn. 96, akt 2242.

30 APZ, AmZ, sygn. 19, k. 204.

31 Nazwisko to zapisywane było w wielu wersjach: Schwaycer, Schweicer, Szwaycer, Szwaycar, Szweycer, Szwajcer. Tutaj przyjęto najczęściej powtarzającą się wersję zapisu.

32 Chodzi o Tomasza, ur. w 1783 r.

33 APZ, AmZ, sygn. 19, k. 204.

34 APL, USC Lb., sygn. 5, akt 258; APL, USC Lb., sygn. 7, akt 141; APZ, Zarz., sygn. 1, akt 93.

35 APL, USC Lb., sygn. 5, akt 143.

W metrykach stanu cywilnego zapisane są także informacje o urodzinach, ślubach i zgonach w kręgu rodzinnym rzeźników: **Leiby Leizora Puttera** (1773-?)³⁶, **Josefa Nagela** (1778-?)³⁷, **Hellera Raucha** (1770-?)³⁸ czy czeladnika kunsztu rzeźnickiego **Helli Niera** (1780-?)³⁹. Większość żydowskich rzeźników mieszkała w obrębie murów, na tzw. żydowskim mieście.

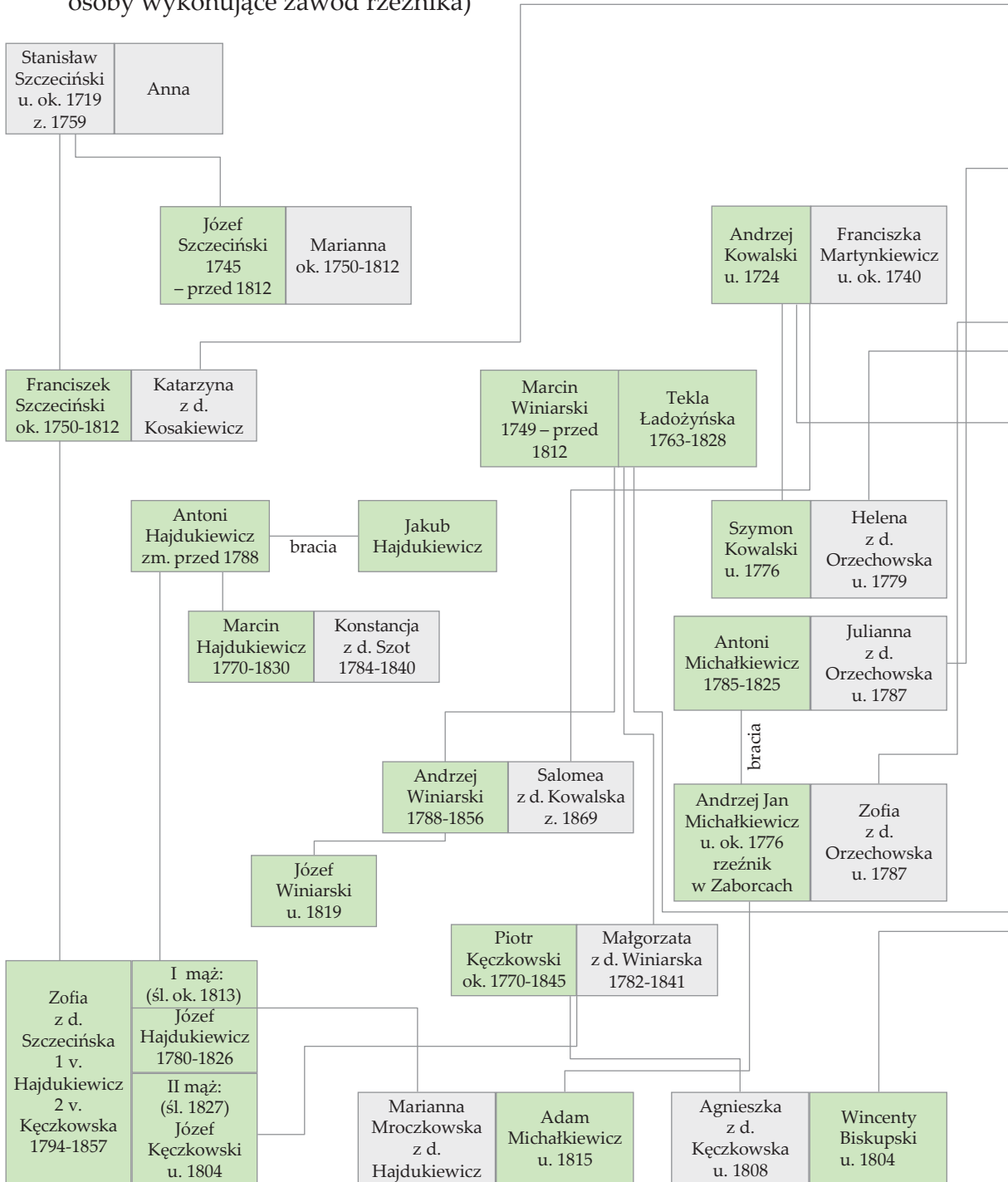
36 APZ, Zarz., sygn 2, akt 149; APL, USC Lc., akt 111; APL, USC Lb., sygn. 7, akt 128.

37 APL, USC Lb., sygn. 3, akt 294; APL, USC Lb., sygn. 7, akt 2.

38 APL, USC Lb., sygn.5, akt 108; APL, USC Lm., sygn. 55, akt 621.

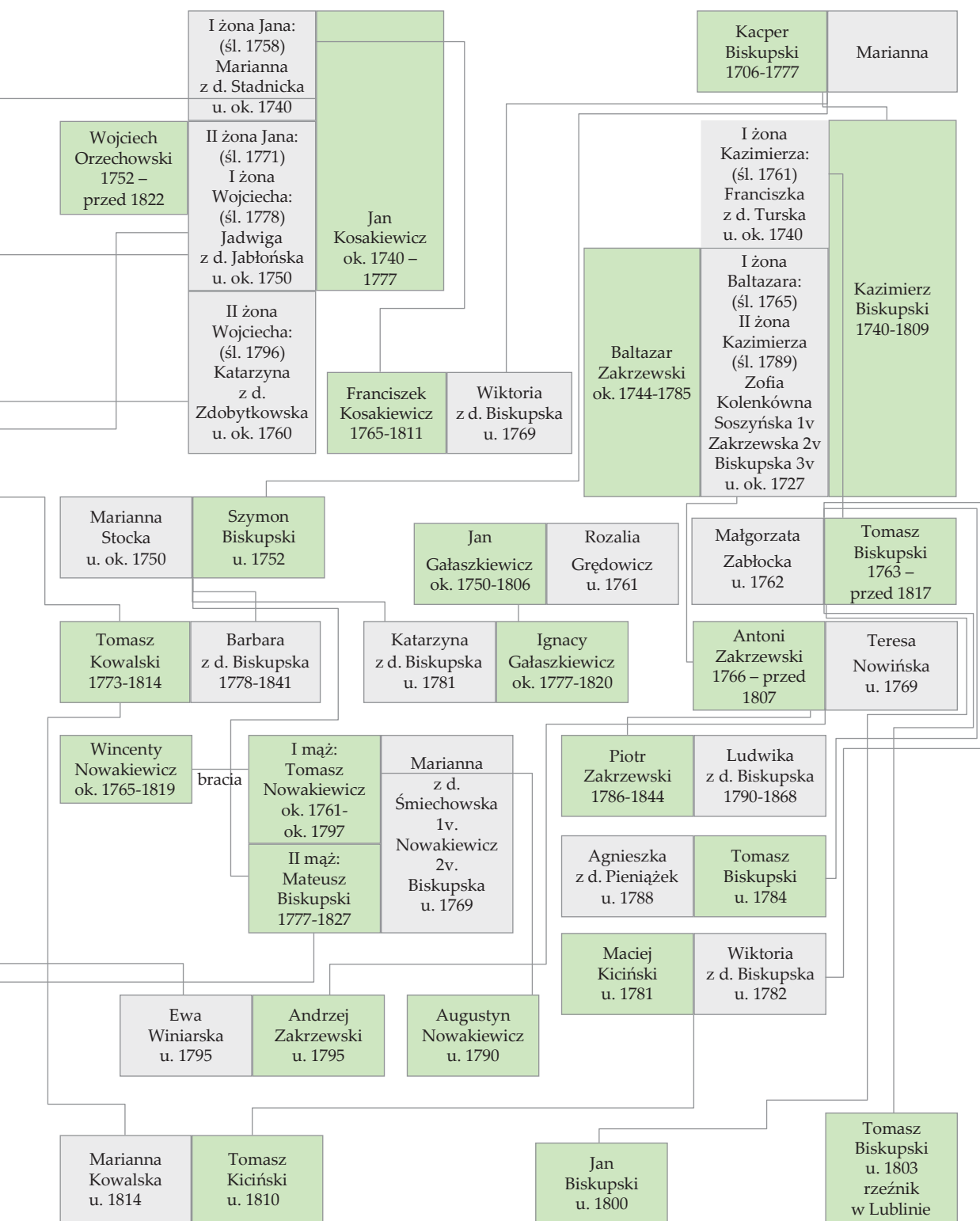
39 APL, USC Lb., sygn. 2, akt 71; APL, USC Lm., sygn. 52, akt 281; APL USC Lb., sygn. 11, akt 119.

Tablica 1. Wybrane powiązania rodzinne między rzeźnikami aktywnymi w Zamościu na przełomie XVIII i XIX w. (kolorem zielonym oznaczono osoby wykonujące zawód rzeźnika)

O zamojskich rzeźnikach z przelomu XVIII i XIX w.

Zróźnicowanie materialne wśród rzeźników chrześcijańskich

Od początku zaborów trwał proces ubożenia zamojskich rzeźników⁴⁰. Chociaż zjawisko to dotyczyło wszystkich handlujących mięsem, to jednak nie każdego rzemieślnika dotykało w jednakowym stopniu. Informacje znalezione w dokumentach wskazują na duże materialne zróźnicowanie wśród cechowych braci. Mimo iż w oparciu o zachowane materiały trudno dokonać dokładnych porównań i majątkowej klasyfikacji członków cechu, to jednak można zaproponować trzy sposoby opisu tej grupy pod względem ich zamożności.

Po pierwsze, w okresie kryzysu zaopatrzeniowego w 1807 r. magistrat miasta Zamościa zobowiązał cech rzeźników do zaopatrywania mieszkańców miasta w mięso wołowe. Jednocześnie 11 dostawców, z którymi podpisano kontrakty, musiało przedstawić gwarancje finansowe wykonania wziętych na siebie zobowiązań. W grupie tej byli tacy, którzy dysponowali odpowiednim zabezpieczeniem (zwykle była to nieruchomości), jak i tacy, którzy nie będąc w stanie sprostać takiemu wymaganiu, musieli korzystać z pomocy zamożniejszych kolegów. Na tej podstawie możemy wyodrębnić cztery grupy rzemieślników. Pierwsza to ci, którzy dawali poręczenie za siebie i użyczali go innym – **Jan Jabłoński, Tomasz Kowalski, Johann Szwajcer** (1777-?). Do drugiej należą rzeźnicy korzystający z pomocy zamożniejszych kolegów – **Mateusz Biskupski, Andrzej Kozakiewicz, Aaron Roler, Uryś Szwajcer**. Do trzeciej możemy włączyć tych, którzy dawali poręczenie tylko za siebie – **Szymon Kowalski, Wincenty Nowakiewicz** (ok. 1762-1819), **Szymon Służewski, Jan Surma, Wincenty Zalewski**. W końcu czwartą tworzą ci, z którymi nie podpisano kontraktu, np. **Franciszek Kosakiewicz**.

Dla porównania – kiedy doszło do podobnej sytuacji w 1800 r., wszyscy rzeźnicy byli w stanie poręczyć sami za siebie, bez odwoływania się do pomocy zamożniejszych kolegów. Zmianę tę być może należy uznać za jedną z oznak rosnącego zróźnicowania materialnego w tej grupie zawodowej.

Oczywiście na fakt udzielenia lub nie takiego koleżeńkiego wsparcia mogło mieć wpływ wiele przyczyn, podobnie jak i na fakt znalezienia się poza grupą dostawców mięsa dla miasta. Dlatego poszukując wiedzy o sytuacji ekonomicznej poszczególnych osób, obraz ten warto poszerzyć

---

40 K. Kowalczyk, *Rzemiosło Zamościa 1580-1821*, Warszawa 1971, s. 82-83.

o drugą perspektywę. Można przeanalizować zakupy nieruchomości dokonywane przez poszczególnych członków cechu, zakładając, że kwota zainwestowana w transakcje oraz liczba zawartych kontraktów świadczy o zasobności ich kiesy. I tak w ostatniej dekadzie XVIII w. najwięcej, bo aż 15 umów kupna-sprzedaży zawarł **Tomasz Biskupski** (1763-?), który w zakup nowych nieruchomości zainwestował około 4000 zł⁴¹. Nabywał on głównie domy na przedmieściach oraz pola. Niektóre z tych posiadłości odsprzedawał z zyskiem sięgającym ponad 30%⁴². Rzeźnik **Tomasz Kowalski** przeznaczył porównywalną kwotę na zakup trzech nieruchomości, które również sprzedał z podobnym zyskiem. Trzecim i najpoważniejszym inwestorem w tym okresie był **Jan Jabłoński**, który dokonał czterech zakupów za około 2800 zł. Dwie z zakupionych nieruchomości sprzedał po roku, uzyskując zwrot z zainwestowanych sum w wysokości 10-20%⁴³. Poza tym w badanym okresie nabył cztery jatki wieprzowe⁴⁴. W tym samym okresie kilku członków cechu: **Antoni Sikorski** (ok. 1746-?), **Józef Hajdukiewicz**, **Tomasz Nowakiewicz**, **Wojciech Orzechowski** (1752 – przed 1822), **Szymon Kowalski**, przeprowadziło po 2-3 transakcje w zakresie obrotu nieruchomościami, inwestując w nie łącznie średnio od 1000 do 2000 zł.

Trzecim źródłem wiedzy o materialnej sytuacji poszczególnych osób z tej grupy zawodowej mogą być informacje o warunkach, w jakich mieszkali. Można przyjąć, że posiadanie własnego domu (lub wynajmowanie mieszkania), jego typ (kamienica, dom częściowo murowany lub drewniany, chałupa, buda) i lokalizacja (miasto, przedmieście) mogły odzwierciedlać poziom zamożności. W odróżnieniu od swoich żydowskich kolegów, z których większość mieszkała w obrębie murów, tylko trzech katolickich majstrów profesji rzeźnickiej posiadało swoje domy w mieście. Wśród nich na pierwszym miejscu ponownie należy wymienić **Jana Jabłońskiego**, który w 1808 r. kupił dom z gruntem częścią murowany, częścią drewniany, na podsieniu ku kościołowi wielmożnych ojców franciszkanów (dom ten stał na działce zajmującej dzisiaj fragment

41 Dla porównania: w 1809 r. roczna pensja burmistrza wynosiła 900 zł, a głównego księgowego miasta 450 zł (Archiwum Główne Akt Dawnych [dalej: AGAD], Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych [dalej: KRSW] 4142, k. 25).

42 APL, Doc., sygn. 86, akt 981; tamże, akt 982; APL, Doc., sygn. 87, akt 1074.

43 APL, Doc., sygn. 79, akt 327; APL, Doc., sygn. 91, akt 1365; tamże akt 1435; APL, Doc., sygn. 80, akt 421.

44 APL, Doc., sygn. 79 akt 323; tamże, akt 371; APL, Doc., sygn. 85, akt 945; APL, Doc., sygn. 91, akt 1412.

zachodniej części tzw. Skweru Harcerskiego⁴⁵) za 6000 zł w gotówce⁴⁶. Warto wspomnieć, że był to drugi dom drewniany rodziny Jabłońskich w obrębie murów⁴⁷.

W listopadzie 1811 r. **Mateusz Biskupski** dokonał zakupu drewnianego domu w mieście przy ul. Ślusarskiej (dom ten stał na działce, którą obecnie zajmuje część „Centraliki” od ul. Żeromskiego), wydając na ten cel 1100 zł. **Jan Surma** w 1796 r. kupił za 970 zł drewniany dom położony na Podwalu Reformackim⁴⁸. Po 16 latach dom ten jako stary, reparacji podpadły, mający w sobie cztery izb małych, drewnutnię i kloakę wyceniono, wraz z działką na której stał, na zaledwie 100 zł⁴⁹. Jak można przypuszczać, dostateczną kwotą do wybudowania domu w samym centrum miasta dysponował mieszkający do tej pory na przedmieściu **Józef Hajdukiewicz**, który we wrześniu 1812 r. wylicytował najwyższą opłatę czynszu emfiteutycznego⁵⁰ za pusty plac po świńskich jatkach. Licytant zobowiązywał się na tymże placu z twardego materiału, czyli z cegieł, pobudować się, a to w cztery tygodnie po podpisaniu kontraktu⁵¹. Jednak w realizacji tej umowy przeszkodziła kolejna wojna.

45 Skwerem Harcerskim nazywano do lat 70. XX w. zieleniec między ulicami Staszica i Żeromskiego, po zachodniej stronie kościoła franciszkańskiego.

46 APL, Debit., sygn. 96, akt 2265.

47 Pierwszy dom, przy ulicy ku klasztorowi wielmożnych ojców Bazylianów, jeszcze w 1783 r. kupił ojciec Jana – Jakub Jabłoński (APL, AmZ, Acta perpetuitatis transactionum inscriptionum venditorearum intromissionum cessionum, sygn. 57, k. 1131). Jan Jabłoński również posiadał dom na Przedmieściu Lwowskim (APL, Doc., sygn. 80, akt 426; APL, Doc., sygn. 105, akt 570).

48 Wiele faktów z życia pochodzącego z Lubomla Jana Surmy przytacza Bogumiła Sawa: [...] latem 1786 roku znalazł się za kratkami więzienia w ratuszu. Podejrzany był o przemyt towarów (na sumę 3740 zł) przywiezionych z Łęcznej, ale wypuszczono go na wolność za poręczeniem cechmistrzów i braci cechu rzeźniczego. W 1798 roku Surma był zmuszony sprzedać swoją jatkę za 324 zł. W 1802 r. i 1803 r. znowu dwukrotnie pożyczał ze skrzynki cechowej 100 i 460 zł. Zabezpieczył te długi na domu drewnianym w mieście i na polu. Kiedy w dalszym ciągu brakowało mu pieniędzy skorzystał z funduszu MonsPietatis (200 zł), motywując swoją prośbę tym, że koniecznie potrzebuje wspomóżenia. Ponieważ nie miał już na czym zabezpieczyć tej ostatniej sumy, przyszedł mu z pomocą majster kunsztu rzeźniczego Wojciech Orzechowski, który chcąc dopomóc upadłemu sławetnemu Janowi Surmie, by ten miał nie tylko „sposób do życia”, ale i utrzymał handel rzemiosła rzeźniczego (B. Sawa, op. cit., s. 72). Mimo długów rzemieślnik cieszył się zaufaniem władz miasta jako dostawca mięsa i prestiżem wśród braci, która dwukrotnie wybierała go na stanowisko cechmistrza. Surma zmarł na jesieni 1810 r. w szpitalu Sióstr Miłosierdzia (APL, USC Lm., sygn. 48, akt 14).

49 APL, Doc., sygn. 88, akt 1206; APZ, Zarz., sygn. 2, akt 112.

50 Emfiteutyczny – wynikający z wieloletniej dzierżawy cudzego gruntu z prawem pobierania pożytków, wznoszenia budowli itp., ale bez prawa własności gruntu i możliwości nabycia tego prawa przez zasiedzenie. Za: *Słownik wyrazów obcych* PWN, Warszawa 1980.

51 AGAD, KRSW 4144, k. 221.

Większość rzeźników posiadała domy na przedmieściach⁵². Do tej grupy należał także **Szymon Służewski**, który przybył do Zamościa na początku lat 90. XVIII w.⁵³ W 1805 r. kupił drewniany dom z ogrodem pod numerem 16, położony na Podstawiu, naprzeciwko bastionu I, a transakcja opiewała na 950 zł. Mimo że dom ten stał niemal na linii ataku polskich oddziałów w kierunku Bramy Lwowskiej 20 czerwca 1809 r., nie uległ całkowitemu zniszczeniu⁵⁴. Jednak nie nadawał się dla ośmioosobowej rodziny, która dłuższy czas mieszkała na przedmieściu w wynajmowanych izbach. W tym czasie **Służewski** był również zmuszony pożyczać pieniądze na zakup mięsa i miał trudności ze spłatą pożyczki⁵⁵. Poza nim wynajmowane mieszkania zajmowali również inni członkowie cechu. Na przykład w domu **Jana Jabłońskiego** mieszkał jego zięć **Andrzej Kozakiewicz**, który wykonując ten sam zawód co teść, gromadził środki na zakup własnego domu, co udało mu się zrealizować dopiero w latach 20. XIX w.⁵⁶ Do tego czasu, razem z żoną Rozalią (którą poślubił, gdy ta miała zaledwie 14 lat)⁵⁷ i powiększającą się gromadą dzieci, często zmieniał miejsce zamieszkania. Kolejne dzieci rodziły się w różnych miejscach: w domu teścia **Jana Jabłońskiego**, w domu babki **Małgorzaty Jabłońskiej** (ok. 1745 – po 1810), a nawet w mansjonarii⁵⁸.

Wydarzenia wojenne z 1809 r. szczególnie przyczyniły się do zubożenia zamościan. Pokazuje to przypadek rzeźnika **Tomasza Kowalskiego**, który przed rokiem 1809 posiadał kamieniczkę po rodzicach w mieście⁵⁹, jatkę⁶⁰, folwark⁶¹, dwa domy drewniane na Przedmieściu Lwowskim⁶², a także dom na Przedmieściu Hrubieszowskim⁶³. W testamencie sporządzonym w 1814 r. zostawia swoim spadkobiercom zaledwie chałupkę z całym zabudowaniem i ogródkiem [...], plac z ogródkiem na Przedmie-

52 Domy na Przedmieściu Lwowskim posiadali Szymon Kowalski i Jan Kozłowski, na Przedmieściu Szczepreskim – Marek Bałutkowski, Kacper Giliński, Mateusz Otrębski, a na Przedmieściu Lubelskim – Augustyn Nowakiewicz.

53 W 1807 r. został cechmistrzem pierwszym, czyli głównym cechu rzeźniczego (APL, Doc., sygn. 96, akt 2169).

54 APZ, AmZ, sygn. 1, Domy i place na rzecz Rządu zajęte, kk. 1, 41, 45.

55 APZ, Zarz., sygn 2, akt 60.

56 APZ, Akta Notariusza Ulenickiego w Szczepreszynie, sygn. 1, akt 49.

57 KPK Lc. 1806 (4.II).

58 APL, USC Lb., sygn. 1, akt 1; APL, USC Lm., sygn. 48, akt 30; APL, USC Lb., sygn. 2, akt 367; APL, USC Lm., sygn. 85, akt 594.

59 APL, Doc., sygn. 91, akt 1372.

60 APL, Doc., sygn. 88, akt 1188.

61 APL, Doc., sygn. 94, akt 1901.

62 APL, Doc., sygn. 91, akt 1501; APL, Doc., sygn. 92, akt 1613.

63 APL, Doc., sygn. 94, akt 1823; APL, Doc., sygn. 89, akt 1321; APL, Doc., sygn. 94, akt 1934.

ściu Hrubieszowskim, na którym niegdyś dom pod nr 187 znajdował się, parę koni, kilka wierzytelności na kwotę 731 zł i pas złotem podszyty⁶⁴.

Zjawisko to jeszcze dobitniej ilustruje przypadek **Jakuba Kozłowski** (ok. 1755-1811), rzeźnika, który w przeszłości wspierał pożyczkami innych mieszkańców miasta⁶⁵, natomiast po szturmie na Zamość był zmuszony do zamieszkania w tzw. budzie, czyli budowli wzniesionej z tego, co pozostało po zniszczonym domu, ale na miano domu nie zasługiwało do tego stopnia, że od jej mieszkańców nawet nie pobierano opłat podatku podymnego⁶⁶.

Można przypuszczać, że szczególnie trudno żyło się rodzinie **Franciszka Kosakiewicza**. Jego przodkowie od kilku pokoleń wykonywali zawód rzeźnika wieprzowego, a on sam ożenił się z córką jednego z bogatszych rzeźników zamojskich, **Wiktoria Biskupską** (1769-?). Jednak już w intercyzie przedślubnej, spisanej w 1792 r., można było przeczytać, że kawaler nie posiada żadnej fortuny ni w posesji, ni też w gotowych pieniądzech. W tym samym dokumencie przyszły małżonek zobowiązywał się w czasie dorobienia się z onaż, to wszystko onejże, jako też i jej sukcesorom darować⁶⁷. Jednak kolejne archiwalia odnotowują, że w ciągu swojego krótkiego życia nie tylko nie dorobił się żadnego majątku, ale był zmuszony rozsprzedać to, co otrzymał od innych: odziedziczoną po rodzicach jatkę, подарowany przez teściów dom i kolejną jatkę⁶⁸. Coraz bardziej zadłużeni **Kosakiewiczowie**, wraz z rosnącą gromadką dzieci, co parę lat przeprowadzali się w coraz to gorsze warunki. W końcu 1811 r., po śmierci męża⁶⁹, utrzymująca się z pracy najemnej wdowa z dzieściorgiem dzieci była zmuszona przenieść się do pomieszczeń cegielni ordynackiej na Lubelskim Przedmieściu⁷⁰.

Zaproponowane wyżej trzy perspektywy spojrzenia na zamożność omawianej grupy pomagają wskazać jednostki, którym w badanym okresie na tle powszechnej mizerności powodziło się nieco lepiej lub zdecydowanie gorzej. Przy tej okazji możemy zobaczyć, w jaki sposób zamojscy rzeźnicy zmagali się z biedą i przeciwnościami losu. Jednocześnie należy pamiętać, że wszyscy oni żyli w wyjątkowo niespokojnym i niestabilnym

64 APZ, Akta Notariusza Wysoczańskiego w Zamościu (dalej: Wys.), sygn. 1, akt 267.

65 APL, Debit., sygn. 105, akt 482.

66 APL, USC Lm., sygn. 48, akt 45.

67 APL, Doc., sygn. 79, akt 341.

68 APL, Doc., sygn. 79, akt 323; APL, Doc., sygn. 82, akt 631; APL, Doc., sygn. 91, akt 1459; APL, Doc., sygn. 94, akt 1824; APL, Doc., sygn. 96, akt 2237.

69 APL, USC Lm., sygn. 50, akt 32.

70 APL, USC Lm., sygn. 52, akt 115.

czasie. Zmiana granic państwa wpłynęła na rozerwanie tradycyjnych więzi handlowych, a w konsekwencji na upadek Zamościa jako centrum handlu mięsem, jakim to miasto było przed 1772 r. Wojny prowadzone przez cesarstwo doprowadziły do dotkliwego kryzysu ekonomicznego, przejawiającego się m.in. w osłabieniu siły nabywczej pieniądza i w brakach w zaopatrzeniu.

Oczekiwane wyzwolenie spod okupacji austriackiej pozbawiło dachu nad głową, warsztatów pracy i środków do życia wiele zamojskich rodzin. Do tego należy dodać powtarzające się nieurodzaje, głód i epidemie wśród zwierząt i ludzi. W tak niespokojnych czasach trudno mówić o budowaniu dobrobytu. Była to raczej walka o przetrwanie.

Sytuacji ekonomicznej zamojskich rzeźników nie poprawił duży popyt na mięso ze strony stacjonującego w mieście wojska. I to nawet w okresie, gdy komenda garnizonu dokonywała zwiększonych zakupów w celu zgromadzenia zapasów przed nadchodzącą wojną i spodziewanym oblężeniem, które nastąpiło w 1813 r. Znalezione w archiwach kontrakty pokazują, że dostawami takimi zajmowali się pośrednicy żydowscy, niezwiązani bezpośrednio z rzeźnictwem zamojskim⁷¹.

Nic więc dziwnego, że lokalni rzemieślnicy często byli zmuszeni do poszukiwania innych źródeł dochodu: spekulowali nieruchomościami, wspomagali swój budżet dochodami z najmu⁷², a także zajmowali się uprawą roli⁷³.

Jatki

Sprzedaż detaliczna w mieście odbywała się osobno w jatkach katolickich i żydowskich. Władze miasta corocznie wydawały rzeźnikom pozwolenie na handel w jatkach, w zamian za co opłacali oni tzw. akcyzę.

---

71 Na przykład kontrakt na dostawę ponad 2 ton mięsa wołowego od dzierżawcy wsi Księżopol do magazynu zamojskiego na kwotę blisko 2500 zł zrealizował Dawid Szloer zamieszkały w Płusach (APZ, Zarz., sygn. 2, akt 107 i 1/2.). On też otrzymał kontrakt na dostawę 1,5 tony mięsa o wartości 1600 zł (APZ, Zarz., sygn. 2, akt 104, k. 313). Mięso dla wojska dostarczał również zamojski kupiec Mojżesz Ehrlicher (APZ, Wys., sygn. 6, akt 16, k. 340).

72 APZ, Zarz., sygn. 4, akty 188 i 223.

73 Na przykład Maciej Kiciński, który wymieniany jest w konsygnacji rzeźników (APZ, AmZ, sygn. 19, k. 206.), w innych dokumentach określany jest jako rolnik (APL, USC Lb., sygn. 5, akt 46.).

Poza mięsem wołowym i wieprzowym surowym i gotowanym handlowano również skórami. W dostępnych źródłach znajdujemy umowy sprzedaży skór baranich, a także krowych i wołowych⁷⁴.

Z przejrzanych dokumentów wynika, że osiem jatek żydowskich tworzyło jeden kompleks z łaźnią do oczyszczeń rytualnych, znajdujący się pod numerem 144 (obecnie ul. Zamenhofska 3). Tak jak sama łaźnia, jatki były własnością kahału. Razem z budynkiem łaźni jatki stały na działce o wymiarach 50 łokci na 23 łokcie. Handel mięsem koszernym odbywał się w drewnianym budynku wyposażonym w okna i drzwi, przykrytym jednym dachem z łaźnią⁷⁵.

Dużo więcej informacji można znaleźć na temat jatek katolickich. Znajdowały się one na przeciwległych rogach kwartału położonego *vis-à-vis* kompleksu zabudowań ratuszowych, po drugiej stronie obecnej ul. Pereca.

W aktach kupna-sprzedaży nieruchomości ich położenie określano poprzez nawiązanie do sąsiednich posesji i elementów przestrzeni. Dzięki temu możemy poznać szczegóły dotyczące lokalizacji tych miejsc sprzedaży. Na przykład w akcie notarialnym z 1803 r. dom oznaczony na planie (**ryc. 1**) numerem 150 jest określany jako stojący naprzeciw Akademii między miedzami jatek rzeźniczych wieprzowych od tyłu będących z jednej, a jatek rzeźniczych wołowych z drugiej strony⁷⁶. Ta sama nieruchomość w akcie notarialnym z 1808 r. znajduje się między miedzami od wschodu słońca gruntu jatek wołowych, od południa częścią gruntu **Wawrzyńca Gliwińskiego**, częścią jatek wieprzowych, od zachodu Akademii, a od północy kamienicy Wielmożnego **Winnickiego** [dom **Winnickiego** nosił numer 151] i dwóch ulic publicznych⁷⁷. Natomiast dom noszący na tym planie numer 153 w 1799 r. był opisany jako stojący między miedzami kamienicy od zachodu, a na południe, wschód i północ pomiędzy ulicami publicznymi, wprost jatek wołowych katolickich⁷⁸. Stąd można wnioskować, że w południowo-zachodnim rogu opisywanego kwartału, bliżej Akademii, były jatki wieprzowe, zaś od strony Rynku Solnego, w rogu północno-wschodnim, znajdowały się jatki wołowe.

74 APZ, Zarz., sygn. 2, akt 99.

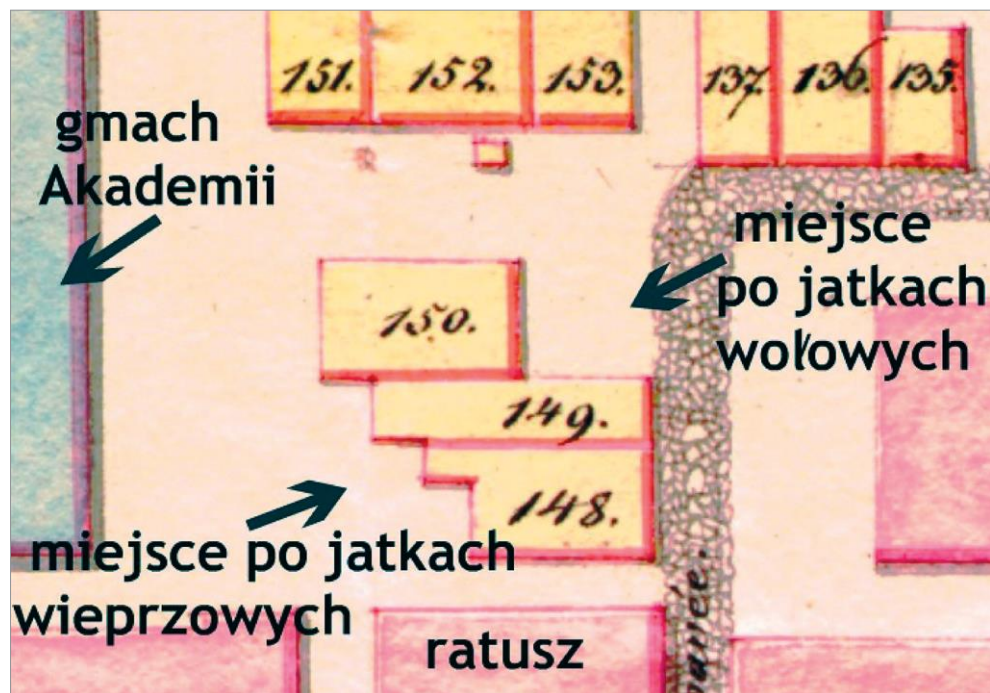
75 APZ, Zarz., sygn. 2, akt 103.

76 APL, Doc., sygn. 83, akt 725.

77 APL, Doc., sygn. 97, akt 1285 (2285).

78 APL, Doc., sygn. 89, akt 1276.

Ryc. 1. Fragment planu miasta z 1822 r.⁷⁹

Teren jatek należał do miasta i był oddany w wieczystą dzierżawę cechowi rzeźnickiemu. Jednak stragany należały do poszczególnych majstrów rzeźnickich. Stawiali je własnym sumptem na gruncie, który kupowali od cechu. Opłata wnoszona do kasy cechowej za wieczyste użytkowanie była stabilna i wynosiła 36 zł za pusty plac o rozmiarach 2,75 łokcia wszerz i 4 łokcie wzdłuż w jatkach wieprzowych⁸⁰. O ile cena za plac pusty w badanym okresie nie zmieniała się, to cena za plac z wybudowanym straganem była wyższa i widoczny jest jej systematyczny wzrost.

⁷⁹ AGAD, Komisja Rządowa Wojny (dalej: KRW), sygn. 216, k. 134, Fragment *Du plan de la place de Zamość pour montrer les maisons a demolir*.

⁸⁰ APL, Doc., sygn. 79, akt 299 (1790); APL, Doc., sygn. 79, akt 319 (1790); APL, Doc., sygn. 96, akt 2273 (1798).

Tabela 1. Wzrost ceny za stragan w jatkach wieprzowych w Zamościu na przełomie XVIII i XIX w.⁸¹

Rok	Cena w złotych
1785	50
1788	56
1791	94
1793	150
1797	155
1803	160

Miejsca puste, jak i stragany w jatkach były przedmiotem spadku, dzierżawy, zastawu i handlu. Do sprzedaży dochodziło na przykład w przypadku wstąpienia do cechu nowego członka⁸². Podobnie jak w umowach kupna-sprzedaży nieruchomości, również w aktach zakupu poszczególnych jatek ich położenie określano względem miejsc sąsiednich. Na podstawie nielicznych zachowanych dokumentów można próbować odtworzyć wygląd budowli oraz określić położenie przynajmniej niektórych stanowisk poszczególnych rzemieślników. Nie wszyscy zamiejscy rzeźnicy mieli swoje miejsce w jatkach. Można więc uznać, że posiadanie własnej jatki również było oznaką zamożności. Warto więc przy okazji wymienić tych rzemieślników, którzy mieli swoją jatkę mięsną na przełomie XVIII i XIX w.

Jatki wołowe

Parcela, na której znajdowały się jatki rzezi wołowej, miała wymiary 14 metrów (od strony Rynku Solnego) i 15,5 metra (od strony dzisiejszej ul. Zamenhofa). Budynek jatek był zadaszony. Wzdłuż okapu biegła wspólna z sąsiednią posesją dębowa rynna (rynna), odprowadzająca deszczówkę. Od strony ul. Lubelskiej (Rynku Solnego) były podcienia, z których wchodziło się do wnętrza. Wejście znajdowało się w prawym dolnym rogu, przy posesji oznaczonej na planie (**ryc. 1**) numerem 149. Drzwi prowadzące do wnętrza były dostatecznie szerokie, aby mięso ćwierciami lub na pół wołu rozrąbane do jatki wygodnie wnosić można⁸³.

81 APL, Doc., sygn. 83, akt 745; APL, Doc., sygn. 79, akt 323; tamże, akt 371; APL, Doc., sygn. 81, akt 554; APL, Doc., sygn. 85, akt 945; APL, Doc., sygn. 92, akt 1609. W 1811 r. jatka drewniana z miejscem na drugą jatkę po zmarłych Janie i Annie Kozłowskich została wyceniona na 40 zł polskich (APZ, Zarz, sygn. 2, akt 66 i 1/2).

82 APL, Doc., sygn. 96, akt 2273.

83 APL, Doc., sygn. 96, akt 2169.

Po wejściu do wnętrza, po prawej stronie znajdowały się dwie jatki **Antoniego Zakrzewskiego** (1766 – przed 1807). Dalej za nim swoje wyroby sprzedawał **Jan Surma**. Jego jatka znajdowała się w rogu budowli i jednym swoim bokiem graniczyła z jatką **Zakrzewskiego**, a drugim z ulicą czyli rysztokiem (rynsztokiem)⁸⁴. Dalej, wzdłuż dzisiejszej ul. Zamenhofa swoje miejsca sprzedaży posiadali **Tomasz Nowakiewicz** i **Franciszek Martynkiewicz**.

Jeżeli na długości 14 metrów rozmieszczone były drzwi i trzy stanowiska jatek, można przypuszczać, że poszczególne miejsca w jatkach wołowych były większe niż stragany wieprzowe. Taki wniosek sugeruje również cena sprzedaży jatki wołowej, która w 1796 r. wyniosła 324 zł, czyli ponad dwukrotność ceny jatki wieprzowej⁸⁵.

Jatki wieprzowe

Jatki wieprzowe zajmowały nieregularny obszar o bokach około 17 metrów od strony dzisiejszej ul. Pereca i około 21 metrów od strony budynku Akademii.

Można przypuszczać, że wejście do jatek, z drzwiami otwierającymi się na Akademię⁸⁶, mogło znajdować się w narożniku południowo-zachodnim. Po prawej stronie od tego wejścia, wzdłuż dzisiejszej ul. Pereca, dwa pierwsze stanowiska należały do **Jana Jabłońskiego**. Jedno kupił on od **Józefa Szczecińskiego** (1745 – przed 1812), a drugie otrzymał od matki w spadku po ojcu **Jakubie**⁸⁷. Kolejne miejsce należało do **Wojciecha Orzechowskiego**. Za nim znajdowały się dwie jatki należące do **Kazimierza** i **Tomasza Biskupskich**⁸⁸. Również **Marek Bałutkowski** od 1806 r. rozporządzał tu dwoma miejscami: swoim oraz stanowiskiem po **Janie Gałaszkiwiczu** (ok. 1750–1806), które zubożała wdowa zastawiła u nie-

84 APL, Doc., sygn. 82, akt 672. W 1796 r. Surma sprzedał swoją jatkę Tomaszowi Kowalskiemu (APL, Doc., sygn. 88, akt 1188).

85 APL, Doc., sygn. 85, akt 945; APL, Doc., sygn. 88, akt 1188.

86 W jednym z dokumentów (APL, Doc., sygn. 92, akt 1609) jest mowa o drzwiach do jatek *od drzwi Akademii Zamojskiej idących*. Być może zdanie to wskazuje na drzwi znajdujące się po stronie zachodniej jatek. Jednak inny dokument sugeruje istnienie wejścia od strony południowej. W jego treści znajduje się opis drugiego straganu, od wschodu, *położonego na prawej ręce wchodząc do jatek* (APL, Doc., sygn. 91, akt 1412). Niewykluczone jednak, że w obu przypadkach chodzi o to samo wejście, które mogło znajdować się w narożniku południowo-zachodnim, przy czym drzwi otwierały się od strony Akademii.

87 APL, Doc., sygn. 85, akt 945; APL, Doc., sygn. 91, akt 1412.

88 APL, Doc., sygn. 83, akt 745.

go za pożyczkę na pogrzeb męża, aż do momentu spłaty długu⁸⁹. Obok **Gałaszkwicz** sprzedawał **Szymon Służewski**⁹⁰. Sąsiadami w jatkach byli także: **Wincenty Nowakiewicz** i **Marcin Hajdukiewicz**⁹¹ oraz **Tomasz Sikorski** i **Jan Jabłoński**⁹².

Jatki rozebrano na opał w czasie oblężenia we wrześniu 1813 r.⁹³ Ostatecznie cały opisywany kwartał zabudowań uległ pożodze w czasie wielkiego pożaru Zamościa w 1827 r.⁹⁴ Fizyczna destrukcja jatek rzeźniczych miała również znaczenie symboliczne. Po oblężeniu 1813 r. cechy przestały działać⁹⁵, a ustawa z 1816 r., dopuszczająca do wykonywania rzemiosła również osoby niezrzeszone, zadała poważny cios również cechowi rzeźniczemu⁹⁶.

Zakończenie

Niniejsze opracowanie, z założenia wycinkowe, bo oparte na materiałach z zaledwie 25 lat z przełomu XVIII i XIX w., stanowi jedynie przyczynek do rozważań nad schyłkowym okresem funkcjonowania zamojskiego rzeźnictwa cechowego.

Przytoczone dokumenty wskazują na wielowiekowe tradycje rodzinne związane z wykonywaniem tego rzemiosła. Przedstawione informacje tylko sygnalizują pole do ewentualnych dalszych poszukiwań, które mogłyby wzbogacić wiedzę o historii zamojskich rodzin rzeźniczych i o wzajemnych relacjach między nimi.

Przedmiotem dalszych dociekań mogłoby być doprecyzowanie procedur wyboru władz cechu po połączeniu cechów wieprzowego i wołowego. Na przykład nie jest jasne, dlaczego cechmistrzami w badanym okresie nie zostawali rzemieślnicy najbogatsi i najmocniej zakorzenieni w zamojskim rzeźnictwie.

Być może objęcie badaniami kolejnych zespołów Akt miasta Zamościa w Archiwach Państwowych w Lublinie i w Zamościu mogłoby

---

89 APL, Doc., sygn. 108, akt 1071.

90 Tamże.

91 APL, Doc., sygn. 92, akt 1609.

92 APL, Doc., sygn. 79, akt 371.

93 B. Sawa, *op. cit.*, s. 155.

94 AGAD, KRW, sygn. 230, k. 41.

95 B. Sawa, *op. cit.*, s. 217.

96 K. Kowalczyk, *op. cit.*, s. 67.

rzucić więcej światła na zmiany zamożności rzeźników zamojskich na przestrzeni dziejów miasta. Ciekawe mogłyby być również porównania w tym zakresie między członkami różnych cechów.

Kolejnym interesującym zagadnieniem zasługującym na rozwinięcie są wzajemne relacje rzeźników katolickich i żydowskich.

Analizowane archiwalia zawierają wskazówki dotyczące położenia jatek i ich wyglądu na przełomie XVIII i XIX w. Wiadomo jednak, że w przeszłości sprzedaż mięsa odbywała się w innych lokalizacjach (okolice Bramy Lwowskiej, za ratuszem). Być może rozszerzenie zakresu badań mogłoby pomóc w ustaleniu okresów funkcjonowania tych obiektów w poszczególnych miejscach oraz doprowadzić do stworzenia pełniejszego obrazu pracy zamojskich rzeźników.

W opracowaniu zastosowano następujące skróty

Skróty nazw archiwów:

APL – Archiwum Państwowe w Lublinie

APZ – Archiwum Państwowe w Zamościu

AGAD – Archiwum Główne Akt Dawnych

Pozostałe skróty:

Skrót	Rozwinięcie		
	jednostka	zbiór	archiwum
Act.	Liber actorum perpetuitatis diversorum	Akta miasta Zamościa	APL
Adv.	Księga wójtowsko-ławnicza	Akta miasta Zamościa	APL
Advoc.	Acta advocatitalia	Akta miasta Zamościa	APL
AmZ		Akta miasta Zamościa	APZ
AUSC	Akta urodzeń, małżeństw, zgonów	Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Zamościu	APL
Cons.	Acta consularia Zamoscensia	Akta miasta Zamościa	APL
Debit.	Liber debitorearum et cautionalium variarum inscriptionum	Akta miasta Zamościa	APL

Doc.	Liber documentorum Dominium aquisitivorum et translativorum	Akta miasta Zamościa	APL
KPK Lb.	Liber baptisatorum	Księgi Parafii Katedralnej Zmartwychwstania Pańskiego i Św. Tomasza Apostoła w Zamościu (dostępne na stronie: https://registry.lubgens.eu/ [dostęp: 29.05.2019]	Parafia Katedralna Zmartwychwstania Pańskiego i Św. Tomasza Apostoła w Zamościu
KPK Lc.	Liber copulatorum		
KPK Lm.	Liber mortuorum		
KRSW		Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych	AGAD
KRW		Komisja Rządowa Wojny	
Ks.egz.	Księgi egzaktorskie	Akta miasta Zamościa	APL
USC	Księga urodzeń, małżeństw i zgonów	Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Zamościu	APL
USC Lb.	Księga urodzeń	Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Zamościu	
USC Lc.	Księga zapowiedzi i małżeństw		
USC Lm.	Księga zgonów		
Wys.		Akta Notariusza Wysoczańskiego w Zamościu	APZ
Zarz.		Akta Notariusza Michała Zarzyckiego w Zamościu	